

Cenzurat: Procurator Dr. VOSZKA.

FÜLÖP ÁRON

ÉLETE ÉS KÖLTÉSZE

*

FÜGGELÉKÜL LEVELEZÉSE

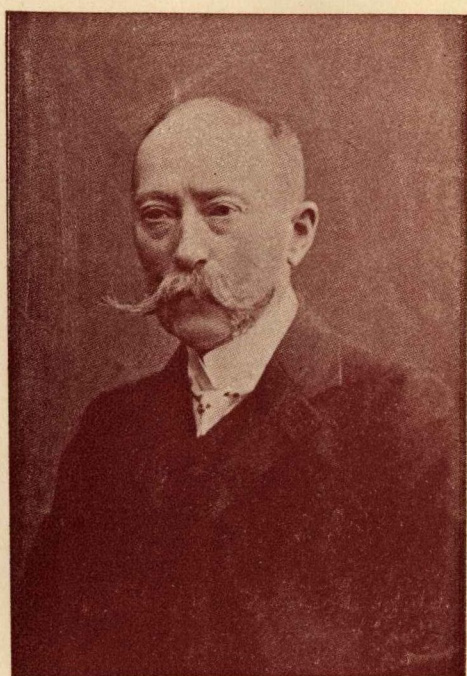
*

IRTA

BAKÓCZI KÁROLY

ODORHEIU-SZÉKELYUDVARHELY.
1923.

FÜLÖP ÁRON
ÉLETE ÉS KÖLTÉSZE

*

FÜGGELÉKÜL LEVELEZÉSE

*

A SZÉKELYUDVARHELYI REF. KOLLÉGIUM MEGBIZÁSÁBÓL

IRTA

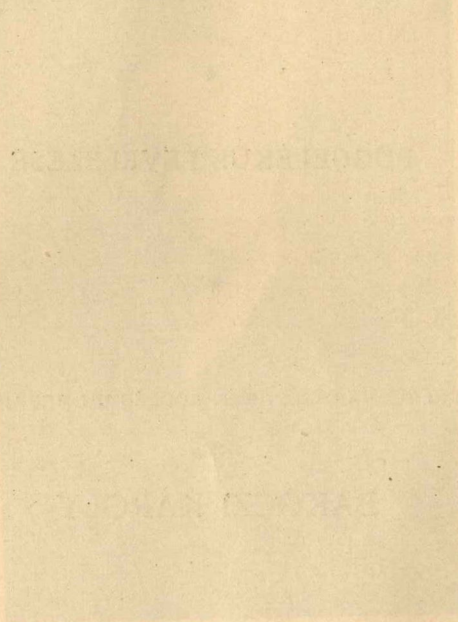
BAKÓCZI KÁROLY

ODORHEIU-SZÉKELYUDVARHELY.

1923.

FÜLÖP ÁRON
ÉLETE ÉS KÖLTÉSZE

Könyvnyomda R.-t. Odorheiu-Szekelyudvarhely.

ELŐSZÓ.

Fülöp Áron a székelyudvarhelyi ref. kollégiumnak növendéke volt, majd jöltevője lett. Halálos ágyán kifejezett kívánságához híven özvegye, Sargavy Erzsébet ötvenezer lejes alapítványt tett az alma maternek s azonkívül az iskolának ajándékozta urának kéziratait és könyvtárát. Az ősi kollégium, régi épületének földszintjén, külön szobát rendezett be nagy fia emlékének, hol a könyvtár három állószekrényén kívül elhelyezést találtak kézíratszekrénye, rajta Istók János által mintázott bronz mellszobra, egykori íróasztala, két fogadott s korán elhunyt gyermekének gipsz mellszobrai és más ereklyék.

A kollégium csak kis töredékét rója le halájának azzal, hogy a Fülöp Áron életrajzát megíratta és kiadja. Emlékét azzal is ápolja és ápolni fogja, hogy minden évben önképzőköri ünnep keretében adja ki a Fülöp-alapítvány kamatait s ez ünnepélyen az alapító érdemeit méltatni igyekeznek. Fülöp Áron csakugyan példaképül állhat ifjaink szemében: fényes hivatali, jelentős költői pályát futott meg s élete végén mégis hazavágyott szülőföldje kebelére. Életével tehát a legnemesebb erényekre tanít. Ez a két vonása maradjon meg a székelynek: egyfelől szívós kitartás az élet küzdelmében, másfelől földjének és fájának szeretete s akkor élni fog.

Mikor az iskola engem az életrajz megírásával, e megtisztelő megbizatással kitüntetett, nem adhatott és nem is adott ujjsmutatást arra, hogy hála fejében az igazságtól eltérjek, az alapító írói érdemeit netalán szépítgessem. Ez ellenkeznék az ősi kálvinista szellem igazmondó természetével is, hiszen vallásunk egyik nagy erénye a szabad vizsgálódás, a lelkiismereti szabadság. Hálával tartozom e részben a költő özvegyének, Sargavy Erzsébet úrnő öméltóságának is, aki kéziratomat átolvasta, az adatok összegyűjtésében nagy segítségemre volt, de soha ítélkezésem ellen kifogást nem emelt. Azzal a meggyőződéssel bocsátom irásomat a közönség elé, hogy e részben nem tagadja meg tőlem elismerését.

De minden életrajznál jobban és hívebben megismerjük Fülöp Áront, a költőt és az embert leveleiből. Ezért a kollégium előjárósága úgy határozott, hogy az életrajzzal kapcsolatban levelezéséből is közre bocsátja azokat a részleteket, melyek akár életrajzi vonatkozásukkal, akár irodalmi értékükkel jelentősek lehetnek. Ezeknek a részleteknek kiválogatásában csak egy szempont vezethetett, hogy mentül teljesebben adjam mindazt, ami költőnkre jellemző, szóval, hogy semmi fontosat el ne hagyjak. Sajnos, levelezése olyan töredékes, hogy sokat így sem adhatunk, de talán elegendő, hogy a Fülöp Áron egyénisége kialakuljon belőle.

Székelyudvarhely, 1923. január 30.

Bakóczy Károly.

ÉLETE.

1861. március 21-én született. Ez az adat van a felsőtoldogasszonyfalvi ref. egyház anyakönyvében s ez a székelyudvarhelyi ref. kollégium névkönyveiben is. A költő maga március 15-ét tartotta születése napjának s ezt ő anyjától tudta így; a másikat a bába-asszony diktálta volna tévesen be. Ez a március 15-e péntekre esett. Az anyja sokszor mondogatta, ha fiacskája valami bajba keveredett: Szerencsétlen leszel te teljes életedben, nem hiába, hogy pénteken születél. Ő maga is így kezdi egy versét: Amikor születtem, megjelent az átok, S feketére festé ringó nyoszolyámat. Felesége pedig így fejezte ki egyszer ezt a baljóslatot: Pénteken született, pénteken operálták, pénteken is halt meg: ez az én babonám.

Édes apja (1829—1895. dec. 13.) gazdálkodó ember volt, de mint az állatok ügyes gyógyítója messze vidéken híres. Bögözi Bencze Rozáliát (1823—1881. aug. 22.) vette feleségül 1859. márc. 10-én a szomszédos Bögözből. Két gyermekük született: Áron és Albert (1863. nov. 1.). Anyjának Áronka volt a szemefénye, ötet kényeztette, ötöt adták taníttatni az ősi kollégiumba és ennek az oktan anyai szeretetnek köszönheti Fülöp Áron azt is, hogy egész életére rabja lett az itálnak. Anyja ugyanis egy kocsmában szabad hitelt nyíttatott a kis diáknak, hogy bármikor kapjon ennyivalót és — egy-egy pohár bort is, ha megszomjazik szegényke. Kell-e diákok közt egyéb?

Elemi iskoláit Boldogfalván kezdte meg, úgy látszik jó későre, mert a III. elemi osztályra csak 1871. őszén került be a kollégiumba. (Ugyanekkor

Sebesi Jób IV. elemista, Benedek Elek III. gimnazista volt). A falusi iskola szabadsága után nem izlett neki a nagyobb legyelem vagy a szülői otthon után a bentlakás, mert egyszer hazaszökött. Apja mindig kemény kézzel bánt vele. Mikor meghallotta, hogy Áronka nem akar a kollégiumban maradni, odaszólt a béresnek: „Hozd ide a kapocányt, hogy ennek a kölyöknek a lábára kössem! Majd visszahajtatom én a kollégiumba!” Áronka hallván, hogy az apja az ököi orrába akasztva láncon akarja a városba visszavitetni, megfutamodott és a kollégiumig meg sem állt. (Boldogfalva három kilométernyire van Udvarhelytől.) Tudta, hogy az apjával nem lehet tréfálni.

Egykori tanárára és igazgatójára, Szakács Mózesre való visszaemlékezésében (Szatmári Hirlap, 1894. okt. 27.) elmondja, illetőleg elmondhatja vele, hogyan került be a kollégiumba: „Apád behozott onnan a ti kis falutokból abba a nagy kollégiumba. Furcsa kis legényke voltál akkor te, hé! Roppant nagy tarka sapkád alul úgy néztél ki, mint az Ugron Gáspár kopója a korpás dézsából. Apád így szólt hozzám: Istálom, tanár úr, lémitálja meg ezt a kölyköt, lehet-ne-e belőle valamit *fabrikálni*? Hát hiszen meg is lémitáltalak — s a jövődő reményében a nagy tarka sapkád alatt te is oda álltál az *expositió*sok⁽¹⁾ asztalához. Furcsa legényke voltál akkor te, hé! A tarka sapkád búbjába egy ökölnyi követ varrtál és mindig ezzel ütötted hátra azokat, kik a papirgaluskát jobban szerették az amo—amas—amat-nál. (Amint hallok, ezt a háthaütő természetedet azóta sem *javultad ki*.)... Sokszor töprengtettem a felett: nem lesz-e jobb, ha ott maradtál volna az ekeszarva mellett kevés igényvel, kevesebb vággyal s még kevesebb reménnyel, — de annál több meglegedéssel az egyszerűségben, annál nagyobb hittel az Istenben s bizalommal az emberek iránt!” Ez a fájó töprenkedés persze már a 33 éves emberé, aki jobb híján ezidétt a Szatmári Hirlap felelős és fizetetlen szerkesztője.

A gimnázium osztályaiban mindvégig jeles a bizonyítványa. Nagy ambícióval, sok irányban műveli magát. Önszorgalmi tanulás címen fel van jegyezve az 1877/78. évi értesítőben, hogy a magyar és német

irodalomból kitünő, a 78/79-iben, hogy a görögből jó, a franciából kitünő volt. A következő évben ez áll: Jár „a francia nyelvben legszebb előmenetelt tanusító-nak a Kis József-féle alaphól 60 v. n. frt vagy 25 frt 20 kr. Pályáztak ketten. nyertes lett Fülöp Áron böl-cseleti első osztályos tanuló.“

De már az író is bontogatja szárnyait. Az 80/81. évben 61 m. frt-ot nyer egy Hunyadi Jánosról szóló dicsbeszéddel. Az Önképző-körben is korán feltűnik. A körí jelentések szerint 77/78-ban egy harmadik díjat nyert Fülöp Áron V. középtanodai tanuló *Richard* című beszélyével. A 80/81. évben a műdal- vagy népballada-pályázaton lesz hét társa közt a nyertes a *Sziklacsúcon a sas* című dalával. Ez évben az önképzőkörí titkárságra, a legmagasabb ifjusági tiszt-ségre is öt emeli tanulótársai bizalma. A Sziklacsú-cson bírálatát a 80/81. éví önképzőkörí jegyzőkönyv fenntartotta: „Ezen dal a bíráló bizottság általános véleménye szerint, valamennyí versenytársát messze túlszárnyalja, amennyíben a megérzés, a romantikus párhuzam kitünően sikerült alakjában meglepően tük-röződik vissza és a külalak is kifogástalan.“ Ugyan-ekkor az első dícséretet is ő nyerte. Meg van je-gyezye, hogy Fülöp Áron titkár nem szavazott. Az Önképzőkör Emlékkönyvében összesen öt verse és egy beszélye maradt ránk. Mutatják a fiatalság erényeit és hibáit. A novella szertelenül romantikus, de a ver-sekben megvan a gondolatvezetés tiszta vonala, a kifejezés csattanósságára törekvés és a forma irántí érzék.

Az érettségije 81. jun. 30-án kelt. Vallás, latin nyelv, hellén nyelv, anyanyelv (magyar), földrajz és történelem, mennyiségtan, természettan kitünő.

Pályaválasztása nem ment egészen simán. Apja előbb jegyzőnek akarta adni s mikor tanárai azt mondták, hogy ennél többre van hivatva, papnak szánta. Volt a papjelöltnek Nagyenyeden egy gazdag nagynénje s ennek a segítségét kérték. A néné meg is ígérte s Áront magához is vette. Az ifju tiszteletes azonban azzal kezdte nagyenyedi szereplését, hogy hazulról hozott pénztét pajtásaival elmulatta. Ezért az égbekijáltó könnyelműségért a nagynéni úgy elker-

gette, hogy még útiköltséget sem adott neki. Ezzel a papi pályának vége volt. Azonban még mindig nem találta meg útját. Budapestre ment, az orvosi fakultásra iratkozott be, hallgatott is egy-két előadást. Hanem mikor a boncolóteremben a hullákat meglátta, úgy megiszonyodott, hogy hirtelen összes orvosi könyveit és bonceszközeit eladta. Így lett tanárjelölt.

Egyetemi éveiről kevés adatunk van. Egy 87-ből kelt abszolutorium szövege szerint „rendes hallgatói minőségben az 1881/2. tanév első szakától az 1884/5. tanév második szaka végéig... a bölcsészettudományi 4 évi tanfolyamot... bevégezte.“ Egy ránk maradt index másolata szerint hallgatta a magyar irodalomból Gyulai Pált, Beöthy Zsoltot és Szász Károlyt, az esztétikából Greguss Agostot, a magyar nyelvészetből Budenz Józsefet és Simonyi Zsigmondot, a latin nyelvészetből és irodalomból Ponori Thewrewk Emilt, a filozófiából Bihari Pétert és Medveczki Frigyeset, a pedagógiából Lubrich Agostot és Kármán Mórt. Erdéklődése főképp az irodalomnak szól. Eleinte franciát és német nyelvű előadást is hallgatott (Heinrich Gusztáv: Hartmann von Aue: Der arme Heinrich). Az első négy félévben sok a jó és jeles kollókvium, azután egészen elmarad.

Tanárjelöltsége első éveiben érik első csalódásai. Egyik a szerelemben, másik az irodalomban. Még udvarhelyi diák korában volt nyáron két ízben is korrepetitor Tompa Miklós kisborosnyói földbirtokos és szolgabíró fiai mellett. Mi sem természetesebb, mint-hogy beleszeretett a ház leányába, a 15—16 éves Gizellába. Ottani tartózkodása arra a meggyőződésre vezette, hogy ő, az egyszerű szülők gyermeke sohase nyerheti el egy ilyen vagyonos és előkelő nemesi család sarját. Az életbe való ez az első belepillantása már nagy fájdalmat okozott neki. Az ősi kollégiumban tanároknak és diákoknak egyaránt kedveltje volt, itt pedig csak szegény tanító diák. A szerelem azonban nem alkuszik s ezuttal is vakmerő elhatározást sugallt: Ha ti vagytok születési arisztokrácia, majd leszek én szellemi. És hozzá fogott Attíla fáihoz. Majd Ellákját mikor kezdte el, erre nincs adatunk. Tervét a középiskolából hozhatta magával, megírása első

egyetemi éveire eshetett. Az akadémiai pályázat, melyre benyújtotta, 1883. jan. 1-ével járt le. Nem nyerte ugyan meg a Nádasdy-jutalom 200 aranyát, de első helyen dícsérték meg. Szájhagyomány szerint csak a Gyulai tiltakozásán múlt, hogy a díjat ki nem adták s Fülöp Aron, megtudván ezt a *kalissza-titkot*, el is ment rekriminálni a rettegett kritikushoz. Valami alapja van ennek a híresztelésnek, mert egy későbbi levelében céloz rá, hogy Ellákját Gyulai ölelte agyon. (96. VII. Lásd a levelezésben.)

Mindamellett a sikere így is elég zajos volt. Lapok hozták a nevét, egyesek egész éneket is a tárcarovatban. A szerelmes költő diadalmámoreában jókora része lehetett annak a gondolatnak is, hogy az a kisborosnyói szép leány olvassa a nevét. Hiszen Gizellája képét beleszötte az Ellákba, mint Vörösmarty Zalán futásába a Perczel Etelkaét. Talán arról is ábrándozott néha, hogy a valóságos Gizella éppen úgy repes majd jöttenek hírére, mint az eposzbeli arra a gondolatra, hogy hátha Elláknak kéri feleségül a közeledő hun követek. Mindebből azonban semmi se lett. Gizella közömbösen fogadta. Aztán megkérdezte tőle, olvasta-e Ellákot? Gizella azt felelte, hogy nem olvasta, mert ötet a versek nem érdeklik. Hogy mi mehetett végbe az ifju lelkében, egy későbbi leveléből gondolhatjuk el. (1886. V. 24.) Pokomándy Mariskának, első menyasszonyának beszél a dicsőség vágyáról, aztán így folytatja: „Tudom, hogy unalmas leend még áldott magácska előtt is, édes drága, olyan gyakran hallani arról, unalmas leend mindaddig, míg nem sikerül nekem oda ragadni ebbe az én világomba, mi ha nem sikerül: megérteni egymást sohasem fognók s mint ilyeneknek útaink dél és észak leendene.“ Meg vagyok győződve, hogy Gizellának ezzel a versekről tett kijelentésével a Fülöp lelkében minden komoly szándéknak vége lett. Ha fájo küzdelem volt is az ára, győzött a büszkesége s a lelke csak még dacosabb lett a fájdalomtól, mint a kösziklák egy későbbi versében (Sötét órák II.). Erre a csalódására céloz fiatalkori verseiben: Fiadat egy kis vész érte S egy haragos lebbenésre Minden, minden oda van. (Székelyföldön, 1883). Vágyam, szerelmem,

ifjuságom : Halottaim — pihenjete! (Halottak napján, 1885.) És a többi.

Erre az időre esik apjával való meghasonlása is. Az összezördülés okáról és körülményeiről nem maradt fenn levél, de annyit a költő elmondásából bizonyosan tudunk, hogy pénzkérdésből származott a harag. Apja egyszer megsokalta az örökös zaklatást és megtagadott minden segítséget. Mindaketten hibások lehetek benne. Áron sohse tudott bánni a pénzzel, ha neki volt, másnak is volt. Apja viszont nem igen küldte olvasatlanul a pénzt és egyszerű falusi ember lévén, nem bírta megérteni, mire költ a fia olyan rengeteget. Áron is nyakas volt, többet nem háborgatta apját. Minden érintkezés megszakadt közöttük. Talán ezért hagyta oda az egyetemet és irodalmi központot és ment ki a negyedévről segédtanárnak Hódmezővásárhelyre. Azután pedig bevonult a katonasághoz. De lelkesíthette az a gondolat is, hogy „Majd megmutatom az öregnek!“ Az a bizakodás éltette talán, hogy Ellákjával egyszer híres emberré lesz. És ez be is teljesedett, ha nem is olyan mértékben, ahogy az ifju álmodta. Udvarhelyt is bizonyosan elragadtatással beszélték róla. Talán ez térítette meg apját is, mert egyszer csak száz forintot küldött Áronnak és egy békítő levelet, melyben minden adósságának kifizetését ígéri. Ekkor írja a pesti vadászönkéntes menyasszonyának : „Három nappal ezelőtt kaptam az öcsém édes atyjától egy levelet eme megszólítással : Édes fiam!“ Két napig évődött a levélen s akkor így válaszolt : „Pénzét mellékelve küldöm, kérem hagyjon a magam útjára!“ (86. VII. 21. Ott bővebben.)

Az 1884/5. tanévet, mint „a budapesti tanárképezde IV. éves tagja, aki az első tanári vizsgálatot is letette“, a hódmezővásárhelyi ref. főgimnáziumban töltötte, hova egy beteg tanár helyettesítésére hívták meg s hol helyét október 4-én foglalta el. „E törekvő, költői irodalmunkban is ösmert ifju erő, az ifjuság dícséretes buzgalomával és kivánt sükerrel helyettesítő szenvedő társunkat mind az év végéig“ — mondja az igazgatói jelentés. (Az 1884/5. évi értesítiből.)

Itt szerette meg Pokomándy Mariskát, egy mérnök leányát. Vonzalmuk a következő évben, mialatt

Áron Pesten a 28-as vadászászlóaljnál önkéntesi évét szolgálta, nem-hivatalos jegyességgé érett s gazdag levezélést váltott ki. Ezt az évét ismerjük legjobban életének, úgy külső eseményeit, mint belső történéseit illetőleg. Ez mutatja legteljesebben és legigazabban egyéniségét is. Könnyen lelkesülő, mindig jókedvű, teljes lélekkel odaadó, kicsit hirtelen, a pillanat hatására hevülő, de mindig őszinte és szeretetreméltó.

Önkéntesi éve alatt bethlenfalvi Paál Árpáddal lakott együtt, aki egyuttal barátja volt, a fiatalemberknél szokott teljes értékében véve ezt a szót. Már Udvarhelyről ismerhette, hisz Paál Árpád a négy felső osztályt az itteni reáliskolában járta s nálánál csak egy évvel végezte hamarabb el. A régi ismeretségen és közös emlékeken kívül az irodalom művelése is szorosabbra fűzhette viszonyukat. Paál Árpád ugyanis már 1883. óta írogat előbb a kolozsvári, majd a pesti lapokba és folyóiratokba tanulmányokat és tárcacikkeket. A Magyar Salon 250 forintos pályázatán 85-ben Futó felhőivel 34 pályázó közül ő nyerte az első dícséretet (a díjat nem adták ki). 85-ben meg is jelent első novellás kötete, a Szeretve mind végig. Eleinte verseket is írogatott, szóval elmondható, hogy versenyben égtek húrjaik. — Ez a barátság tárt otthont adott később az újra Pestre vetődő költőnek. Ekkor Paál Árpád már „rendes“ ember volt: felesége, gyermekei voltak és rendes hivatala a számvevőszéknél, hol később számtanácsossáig vitte. Sajnos, a Fülöp Áron bohém természete miatt barátságuk megszakadt és csak a Csaba megjelenése alkalmából (1909) kötődött újra meg, hogy azontul zavartalanul kitarson. Paál Árpád, „Ellákjának száraz dajkája“, verssel köszönti s arra kéri, hagyja meg neki szívét „réges-régi álmok töredékeképpen“. (Igy dedikálta volt neki Fülöp annak idején Ellákját.) Paál Árpád megtehetette ezt a közeledő lépést, mert szakításuknak oka már rég megszűnt. Fülöp Áron aztán feleségével együtt személyesen köszönte meg az üdvözlő verset, szóval megtörtént a teljes kibékülés. — E kitérés után kövessük költőnk útját.

A következő három évet 86. őszétől a szatmárnémeti ref. gimnáziumban éli át. Ugyanekkor Székely-

udvarhelyre is meghívták, de neki, a latin szakosnak osztják be az összes német órákat. A szatmárnémeti isk. értesítő adatai szerint próbaéves (ill. ideiglenes) *rendes* tanár volt, szóval, ha vizsgáit letette volna, minden újabb választás nélkül rendessé lép elő. Szaktárgyain, a latinon és magyaron kívül még szépírást tanított egy évben. Heti óráinak száma mindig 24. A második évben igazgatótanácsi jegyző és könyvtárőr, a harmadikban igazgatótanácsi és tanárkari jegyző és az ifjusági olvasóköri felügyelője. Amint látjuk, nem kapta ingyen a fizetését, pedig levelezéséből tudjuk, hogy az első évben még külön latin órákat is tartott a VI. osztály növendékeinek. Akkor az iskola még hatosztályú volt s a más intézetbe, kivált a debreceni anyaiskolába menő diákokkal bizonyosan nem akartak szegényt vallani. Milyen fontos volt akkor a latin nyelv! — A tanári könyvtárat is rendezte. Ezzel először dolgozott könyvtárban és mutatta meg arravalóságát. Különösen rengeteg emlékezőtehetsége tette kiváló könyvtárossá.

Időközben a hódmezővásárhelyi kislánnyal is felbomlott a viszonya. Hivatalos eljegyzés sohase lett belőle, bár jó darabig a szatmári köztudatban is völegényként szerepelt az új tanár. Levelei egyre ritkábbak, egyre rövidebbek lesznek. Ezalatt ugyanis más vonzalom ébredt és erősödött meg benne: megszerette Sargavy Erzsébetet, aki ekkor a szatmári felsőbb leánynevelő intézetnek volt igazgatója s nagy műveltségével és megértésével mindenkép jobban illett az író Fülöp Aronhoz, mint Pokomándy Mária, aki völegényének irodalmi munkássága iránt soha mélyebb érdeklődést nem mutatott. 1887. dec. 29-én feleségül vette. Benne megtalálta azt a hitvest, akire szüksége volt. A következő évek hányódásaiban Fülöp Aron, az ember olyan önfeláldozásig segítő társat talált benne, amilyenre csak a női szeretet képesít. De megtalálta benne a költő is azt a megértő lelket, aki irodalmi munkásságában támogatta, buzdította s ha kellett, neki a szükséges nyugalmat is megszerezte.

Feleségének megnyugtató befolyása abban is látszik, hogy Fülöp Aron kibékült édes apjával. Anyja 88. aug. 22-én meghalt és el is temették anélkül, hogy

annyira bálványozott fia idejében értesült volna róla. Ez a szomorú alkalom hozta össze az egyideig elvesztett tékozló fiút apjával (mert tékozló is volt, különösen tehetségeivel). Fülöp Sándor meg is látogatta őket Szatmáron s Áron boldogan és büszkén hordozta meg ismerősei között apját, aki mindenütt feltűnést keltett világos értelmével és talpraesett pohárköszöntőivel. Ez volt utolsó találkozásuk.

Mivel azonban Fülöp a vizsgáit nem tette le, a gimnáziumban tovább nem maradhatott. 1889/90-ben a felsőbb leányiskolában alkalmazták helyettes tanári minőségben. Vizsgát ezalatt sem tett. 89. májusában ugyan fentjárt Pesten s írja is, hogy szakvizsgája a hónap végére ki van tűzve. 90. októberében megint fent van s írja onnan írásbeli tétele címét: *Livius magyar feldolgozója*. Hagyatékában meg is van ez a (latin nyelvű) dolgozat. Azonban a vizsgának sohasem ment neki. E miatt a felsőbb leányiskolából is kiköptt s 90. nyaratól kezdve állás nélkül van. — Különös és érhetetlen dolog ez az ő nem-vizsgálása. Mindig jeles volt, mindig nagyon könnyen tanult s most még se bírja a komoly készülésre rászanni magát. Pedig a robotmunkát is végzi, mint ezt tanárkodása, majd lapszerkesztő idejében megmutatta. Felesége csak egy magyarázatot tudott adni erről, hogy t. i. a *rendszeres* munkát nem állhatta. Ezt bizonyítja Aladár című eposzának ránk maradt kézírata is: nagy nekilendülések, apró szünetek, bámulatos termékenység, majd teljes tétlenség. De itten a kedv megvolt hozzá, míg a vizsgái száraz stúdiumoknál ez teljesen hiányzott; ezeknél bizonyosan a szünetek voltak mind hosszabbak s a nekibuzdulások egyre rövidebbek. Bár vizsgája később is kísért még, midig csak jámbor szándék marad.

Ez időben sok keserősége van, sok mellőztetés éri. A szatmáriak a vidék kicsinyességével nézik a dolgát, irómvoltát nem értékelik s mivel állását vesztette, reláció nélkül, súlytalanul áll az életben. Ez az ő önérzetét nagyon sérti. Feleségének sarkalására előveszi régi terveit és megírja eposzát Aladárrol, Attila második fiáról. Kéziratában az első dátum 89. jul. 5. Felesége biztos tudomása szerint azonban már régebb-

ról megvolt egy-két ének, amit most legfeljebb csak javíthatott és beírt. Ezt mutatja az is, hogy az öt első énekkel már őszre készen volt. Ez évben tanított a felsőbb leányiskolában és a téli időszak kevés eredményt is mutat. A VI. ének nov. 16-tól márc. 14-ig tart. A VII. és VIII. ének 90. május 13. és augusztus 14. között készült. Most nagyobb szünet áll be. Majd 91. máj. 24-től aug. 15-ig az utolsó két ének is megíródik, szóval ez a nyár megint termékeny időszaka volt. Naponkint kísétált, a szabadban költögette nyolcsoros alexandrinusait. Nagyvakációban pedig a leányiskola egyik üres termében dolgozott, a kánikula miatt ingujjra vetkőzve. Feleségével együtt beszélgették meg a kész, tervezték a készülőt. Együtt lelkesültek, együtt reménykedtek. *Ajánlás*-ában hitvesének méltó emléket is állított:

Sötét felhőkben borongott
Hányt-vetett életem ege
S vigasztalásul a nagy Isten
Jósága Téged küldte le,
Hogy oda mutass a keresztre,
Melyen az Úr megszenvedett,
Áldott kezeiddel kötözgesd
S gyógyítsd a vérző sebeket.

És Jób a hamudombról fölkel,
Ahasvér nyughelyet talált,
És Werther elejté a fegyvert
Szembe kacagván a halált.
De hajh, a perc történetét
Senki sem tudja meg soha,
Melyen a Sátán éjjelére
Megzendült az alleluja.

S ím hallatára új tavasz kél,
Sugara, fénye meglegyint;
Zsolozsma árad völgyön, bércen:
Álmodni, rajongni megint!
Oh szép a föld, gyönyör az élet,
Igazak mind az emberek,
Nincs a szíveknek makulája,
Letörülte a szeretet.

— — — — —

„S ha senkinek, ha későn, csonkán,
Im úgy, ahogy' készen a dal.
— Ki fakasztád, ápoltad féltőn
Áldó lelked sugalmival,

Szeretnél Ibolya szívével,
 Bújában osztozál vele — ;
 Neked ajánlom ezt a könyvet,
 Áldott nóm, lelkem jobb fele!

A „Sátán éjjele“ olyan lelki tusákra mutat, melyekről ma már semmit sem tudunk, de melyeket könnyű elképzelnünk, ha a Fülöp helyzetét ismerjük. Diploma nélkül, állás nélkül, szüleivel meghasonlásban, egy magasra lendülő pálya elején egyszerre kenyér nélkül, a kicsinyes és kárörvendő emberek gúnyos mosolygásának kitéve, — bizony szüksége volt egy megváltó szerető lélekre, hogy az az életnek és az irodalomnak megtartsa!

Az akadémia a benyújtott pályamunkát ezuttal még dicséretre se tartotta érdemesnek. A költő tehát megint kudarcot vallott azzal a törekvésével, hogy ne a hétköznapi emberek módján, a türelem erényével és kitartásával legyen közöttük elismertté, hanem egyetlen nagy teljesítménnyel emelkedjék föléjük.

Azonban tehetségébe vetett bizalma — hála Istennek — nem ingott meg, csak új utakat próbál. Az Akadémiától a nagy közönséghez apellál: kinyomatja Aladárt és újra nyomatja Ellákot. Újra nyomatja, mert már egy 86. VII. 4-iki levelében emlékezik egy kiadásáról; ott írja, hogy Ellákból egy év alatt csak 3 példány kelt el. E szerint ez a kiadás 85-re tehető. Van is a hagyatékában egy példány a régebbi kiadásból, ezzel a jelzéssel: „Nyomatott Márkus Samunál Budapesten“ és „Budapest, Grill Károly udvari könyvkereskedő bizománya“. Évszám azonban nincsen rajta; hacsak a borítéklapon nem volt, mert ez a kötés miatt lekerült róla. — A második kiadás jelzése ez: „Szatmártt, nyomatott a „Szabadsajtó“ könyvnyomdában“ és „Budapest, Révai testvérek“. A borítékon évszám is: 1893. Ugyanez a jelzése Aladárnak is. Levelezéséből tudjuk, hogy a cég a kiadványt nem terjesztette. Hiába, nem voltak a szerzőnek összeköttetései.

Mintha ezt akarta volna megteremteni: legközelebbi próbálkozása lapszerkesztés volt. 93. dec. 16-tól a hetenkint megjelenő Szatmári Hírlapnak volt felelős szerkesztője 94. dec. 29-éig. Ebben a számban búcsúzik el a közönségtől. Ebből a búcsuból tudjuk, hogy

a lap „a kezdet nehézségeivel szerkesztése alatt küzdött meg“ s hogy állása „teljesen tiszteletbeli“ volt. Panaszkodik arról, hogy dolgozótársai nem voltak, ő meg „egy minden anyagi és szellemi támogatást nélkülöző irodalmi vállalat bizonytalan érdemű szerkesztésére“ minden idejét le nem kötheti. A Szatmári Protestáns Irodalmi Kör — melynek ez az újság félig-meddig hivatalos lapja volt — nem is kapott szerkesztőt a Fülöp Aron lemondásával és így a lapot — csak *eloben* tartotta fenn.

Pedig kár volt a lapért. Eleven, harcrakész, önzetes újság volt. Nívója a vidéki lapokénál jóval magasabban állott. Tárcarovatában országos nevek is szerepelnek (Jakab Ödön, Szabolcska Mihály, Szócs Farkas). Fülöp Aron egymaga mindenes volt a lapnál. Írásai (kisebb közleményeket, híreket nem számítva) általában kétfélék: komoly hangúak, szónoki lendülettel és biztos kézzel írottak, megint humorosak, fölényesek és csipkelődők. Nevezetesebb cikkei (a megmaradt példányokban) Magyarország temet (Kossuth haláláról), a Prot. Irod. Társaság 94. dec. 23-iki gyűlésének humoros leírása a tárcarovatban (Krónikás névvel) s a Szakács Mózes emlékezete, melyben humor és meghatottság olvad egymásba. Versei közül csak kettőt találunk benne: a Halottak napján-t és a Boszorkányüdvözülés-t. — A legcsudálatosabb azonban nem újságírói kiválósága, hanem a mindenheti robotmunkában való pontossága. Nem látszik az egyes számokon semmi hevenyészettség.

A szerkesztéstől megváltván, 1895. február elején végleg Pestre költözik. Kiszakítja magát a vidék kicsinyességéből, ember akar lenni a maga erejéből. Ezúttal nem írói sikerrel akar állást szerezni, hanem előbb a pozíciója megteremtésén fáradozik; de ki tenne fel, hogy végső ábrándja most is és mindig ne az irodalmi munkásság és írói név lett volna? A vizsgái is kísértének még, míg aztán más, a tanárral felérvő állást kap: ezzel a vizsga értékét vesztette és többet nem esik szó róla. Ez az állás a képviselőház segédkönyvtárnoksága volt, melyet felköltözése után 15 hónap múlva már kiérdemelt. De a közbeeső öt negyedév kétséges és kemény küzdelmek közt folyt le.

Hála ismert nevének, az akkor alakult „Otthon” Irók és Hírlapírók Körének elnöke, Rákosi Jenő, az állam által adományozott új könyvtár rendezésével bízta meg. Jutalma főképp az volt, hogy ismeretségeket szerezhetett, mert a mintegy két hónapig tartó munkáért — melyre utólag ingyenes ajánlkozók is akadtak — díjazása nem lehetett több száz forintnál. (95. II. 6. levele.)

Már április 1-étől kezdve segédtitkár a Közoktatásügyi Tanácsban. Itt szerzi meg Ferenczy Józsefnek, a Tanács titkárának elismerését és jóindulatát, aki a Tanács megszűntével közreműködött abban, hogy Fülöp a képviselőházban segédkönyvtárnoki álláshoz jusson. Fizetése itten 1100 frt., lakáspénze 400 frt. (1900. I. 1. a IX. 2-be, 1904. IX. 30. a VIII. 3-ba lépett elő.) Fővárosban bizony nem sok. Fülöp jó humoru ember és nagyon kellemes társalgó volt: a képviselőházban csakhamar közismertségre és közkedveltségre tett szert. A társasága azonban a dolog természeténél fogva előkelő és vagyonos emberekből állott. Alkalmazkodnia kellett: nem csuda, ha aztán többször rászorult felesége támogatásaira.

Feleségének minden vágya az volt, hogy férjével egy városba juthasson. Állásáról persze nem mondhattott le, ahhoz pedig, hogy felekezeti iskolától államihoz mindjárt a fővárosba kerüljön, ahhoz a Fülöp Áron befolyása ez idő szerint még nem volt elég. Egyelőre a fiumei állami felsőbb leányiskolához kapott ki nevezést (96. VII. 20.). Öt évet töltött Fiumében s akkor végre a bajza-utcai kisdedóvónő- és tanítónőképzőben Pesten nyert elhelyezést.

Fülöp pesti lakossága első éveiben sokféle elfoglaltsága mellett is irodalmi munkálkodásra lendül. Leveleiben említi egy novelláját (Egy éj az ecsedi lápon), egy Jó Könyvét (a Szűrszabó, népies füzet; a Közoktatási Tanács adta ki, 15 frtot kapott érte) s ír meg nem nevezve „verset, kritikát, iránycikket, képmagyarázatot”. Egy-egy, rendszeren megírandó, cikk címe később is mindegyre felbukkan leveleiben, de nagyobb alkotásnak még a tervéről sincsen szó. Az ujságok közül a Magyarországgal lép szorosabb viszonyba, külső munkatársként szerepel, a belsőt nem fogadja el, mi-

vel nem díjaznák eléggé. 99-ből is írja: „Holló állandó rovatot fog számomra nyitni, melyben minden vasárnap, esetleg minden csütörtökön is, egy-egy cikkem megjelenik s ezért minden hónap 1-én egy szerződésileg megállapított összeg kidukál“. Ha jelent is meg egy-két közleménye, *állandó* rovat aligha lett belőle; ezidőtájt hiányzott költőnkből a lelki koncentráció s a külső nyugalma sem volt meg hozzá.

Végre 1901. őszén sikerült felesége számára is kijárnia egy állást a Fröbel-féle óvónő-képző intézetben. Szinte hat évi különélés után elérték a házaseleket, hogy összekerülhessenek. Ők akkor bizonyosan más-kép látták az áldozat nagyságát, mint mi maínap látjuk. Ha Fülöp Áron leteszi a vizsgáit és Szatmárt marad: a vidék tömegvonzása lehúzza magához és elkallódik. Költészete megreked a névnapí alkalmak humoros köszöntőiben és aligha teremnek meg gyérszavu, de művészi öszikéi, annál kevésbé kerekedik egésszé eposzi tetralógiája. Neki ez a környezet, ez az irodalmi levegő kellett és az a külső kényelem, amit lassacskán tisztviselői pályáján megszerezhetett.

Közben mind erősebbé válik barátsága Endrődi Sándorral, aki az Országgyűlési Napló főszerkesztője volt s akivel így a hivatalban is sokat érintkeztek. De a Házon kívül is sok jó napot, még több jó estét töltenek együtt s alkalmilag az irodalmi eseményeket is megvitatják. Harmadik társuk volt Andor Gyula elnöki tanácsos, maga is írogató ember. — Az Endrődivel való barátságának külön fejezetet kellene szentelnünk, de ezt legfeljebb az Endrődi hagyatéknak átkutatásával tehetnők meg; nincsenek adataink. Előszóval cserélték ki véleményüket s az előszó elre-pült. Ha nyári szünet idején távol voltak és írogattak is egymásnak, tréfás tornákon mérték össze szellemi erejüket, ami ugyan alkotás számba megyen, de ami egymás irodalmi munkásságára nem vet világot. Barátságukat általában a vidám kötődés jellemzi, mint pl. Endrődinek a Csaba előhangja alkalmából írott „szatírája“. Költészetükben is van több egyező vonás: a biztos ítélet, mellyel verseiket kikerekítik, a nyelvi készség tréfás és komoly csattanók kifejezésére egyaránt, általában bizonyos talpraesettség és jó humor.

1905. május 6-án meghalt költőnk öccse, Albert. Halálos ágyán arra kérte bátyját, gyermekeit ne hagyja el. Hat gyermek gondja szakadt ezzel a nyakukba, de Aron s még inkább talán áldott lelkű felesége, ettől fogva mind a hat gyermek sorsát szívükön viselték. Kettőt már régebben magukhoz vettek, most örökbe is fogadták őket. Ez a kettő, Anna (sz. 1888. márc. 2.) és Laci (sz. 1894. júl. 16.) lett családi életüknek kapcsa és értelme. Csak olvasni kell 99. öszétől kezdve levelezésüket (ekkor Fülöpné még Fiumében volt) s azokat a levelezőlapokat, melyeket költőnk ez időtől fogva minden távolléte alkalmából küldöz gyermekeinek, kivált a tehetséges volta miatt jobban kedvelt „Laci fiam“-nak, de legfőképpen a 901. V. 14-iki levelét: felhagy könnyelmű életmódjával is, mert *élni akar*, mert van kikért.

1905. év nyarán részt vesz feleségével együtt a genfi (genève-i) kurzuson, hogy magát a francia nyelvben tökéletesítse. Erre további előhaladásához is szüksége volt. Még az év október 11-ikén ki is nevezték könyvtárnokká (VII. fiz. osztály 3. fokozat; 1907. májusában új szolg. szabályzat alapján emelték az illetményeit; 1910. nov. 1-ével a VII. 2-be lépett.) Olyan anyagi helyzetet jelentett ez számukra, kivált felesége keresetével együtt, amelyben már 1901-ben említett nagy terve megvalósításához házzáfoghatott. Ez időtől kezdve irogatja Csabáját. (Az Endrödi „szatirája“ 905. nov. 2.-ról való.) De már addig is voltak sikerei, melyek közül a legnevezetesebb a Petőfi-Társaságban történt bemutatója lírai költeményekkel, az 1900. május havi felolvasó gyűlésen.

Ugyancsak a Petőfi-Társaságban olvasta fel Lampérth Géza 1908. áprilisában a Csaba VII. énekét. Ugyanez év novemberében a Kisfaludy-Társaságban Radó Antal olvassa fel belőle az I. énekét. A Magyarország, karácsonyi számában, közli egy „igen szép részletét“. A többi lapok bírálatokat adnak, általában elismerőket. A Magyar Hírlap (A várakozó patkányok), a Pesti Hírlap (A sajtóhiba) és az Egyetértés (Egy szobrász érkezett) kedves anekdotákat közölnek a mű megjelenésével kapcsolatban. Iróemberek, mint Berzeviczy Albert, Beöthy Zolt, Hegedüs István, Vargha

Gyula, Jakab Ödön, Zempléni Árpád, Benedek Elek, Paál Árpád köszöntik, de legnagyobb szeretettel és melegséggel az agg Zalár József. A „Gyöngyösi“ irodalmi társaság, Ungvár, melynek tagja, üdvözlő iratot küld. Nagy György kezdeményezésére a székely képviselők díszlakomát rendeznek a tiszteletére, melyen leleplezik Istók János által készített kitűnő bronz mellszobrát. A vacsorán számos jónevű közéleti és író ember vett részt.

Ugyanígy sikerei voltak Attilájával. A Kísfaludy-Társaság 1909. októberi felolvasó ülésén Várady Antal olvasta föl belőle az I. éneket. „A közönség hosszasan és zajosan tapsolta úgy az illusztris felolvasót, mint a jelenvolt költőt“ — mondja hírlapstílusban az Egyetértés. Novemberben a Petőfi-Társaságban olvasott fel belőle Somló Sándor „megkapó részleteket“. A könyv megjelenése alkalmából neve megint végigjárta az újságokat, barátai és írotársai megint felkeresik szerencsekívánataikkal.

16 évi szünet után megtérő munkakedve a Csaba és Attila megjelenése után sem hagyta el.*) Az eposzi tetralógia be volt fejezve, a mondanakör ki volt merítve: amit kezdett, abban véget is ért. De nem pihent. Ujra dolgozta ifjúkori alkotásait. Ellákot már 1912—13-ban. Még Pesten megkezdte Aladár újradolgozását is, de csak a menekülés után Boldogfalván fejezte be (1917-ben). Az átdolgozás a szerkezetet és mesét nem érintette, nyelvi tekintetben annál tüzetesebb: körülbelül csak egyharmada maradt változatlanul a régi versszakoknak. „Talán nem esett kár abban, hogy a 22 éves ifju munkáját az élete delén álló férfi átdolgozta?! Am itéljék meg a mindenben csalhatatlanul bölcs kritikusok: melyik volt *samarabb*, Aronka-e, vagy Aron bá’?“ írja az Ellák átdolgozott példánya élébe keserű humorral a költő.

Fülöpéket, a családot közben súlyos csapások érték. Annus meghalt (1909-ben, 21 é. k.), Lacit pedig féltetni kellett a tüdőbajtól. Minden csapás csak azt a vágyat növelte költőnkben, hogy haza köl-

*) (Mindkettő az Athenaeumnál jelent meg, Csaba 1908-ban, Attila 1906-ben.)

tözzék szülőföldjére. Már a 900-as évek végén veszen öccsétől egy darab földet, hogy „az egész háromszög az övék legyen“. Ezt a Boldogfalván kívül Udvarhely felé eső, domboldalban fekvő háromszög alakú területet most bekerítetteti, beültetteti, gyümölcsössé alakítja át, kútát ásat a közepén, majd 13-ban házat emeltet, egy földszintjén három szobás lakást, két emeletnyi magas toronnyal, hogy Laci minden időjárás mellett légfürdőzhessen. Mert a legfontosabb szempont most már mindenben a Laci megmentése.

Fülöp Áron 1911. jun. 29-én a Justh Gyula házelnöksége idejében megkapja könyvtárigazgatóvá való kinevezését. (VI. 3. 7200+2000; a VI. 2-be előlépett 15. jul. 1-vel: 7800+2000 K.) A lapok úgy ünneplik ezt a tényt, mint az érdem megillető jutalmát, mint a protekció megszűntének jelét. A család, tudniillik felesége és a festőakadémiát megszakító Laci, már 14-ben „haza“ költöznek. Fülöp Áron még egy évig hivatalban volt, azután szabadságot vett s végre 16. febr. 1-ével ideiglenes nyugalomba lépett. (4680+840 K.) Bár sokat tartózkodik itthon s a menekülés is idehaza érte, végleg csak 17. jan. 26-án jön haza.

De azt a „kis független nyugalmat, melyben a dal megfoghatnak“, azt nem adta meg neki a sors sohasem. Mintha csak üldöznék. Laci, szemük fénye összeszedte magát, meghízott, megerősödött. A tüdőcsúcshurutja is javult, úgy hogy katonának is bevették. Annyit sikerült ugyan szüleinek elérni, hogy több felülvizsgálat után harctérre alkalmatlannak jelentették ki, de haza nem bocsátották. A fáradalmas és hányódással járó katonaelet megörölte minden erejét s 18. július 10-én Békésgyulán a katonai József szanatóriumban meghalt. Mintha csak üldözte volna őket a sors. „Albertnek másik négy gyereke mind megvan, mind egészséges, csak éppen annak a kettőnek kellett elpusztulni, akit mi örökbe vettünk“, mondta Fülöpné is.

Ettől az időtől kezdve Fülöp Áron csöndes és tétlen szomorúságban, érzéketlen közömbösségben töltötte napjait. Közben kelés támadt a nyakán, melyről a segesvári megyei kórházban azt állapították meg, hogy rákos természetű. Meg is operálták (1920. jun.

14.), de ezzel már nem lehetett elejét venni a bajnak. Ez időben már hiába próbálták előtte titkolni betegsége végzetes voltát, ő szüntelen' az elmúlás gondolatával foglalkozott. Élete hiábavalósága keserítette a legjobban, az, hogy még fogadott gyermekeiben sem lelhetne örömét. „Kinek dolgoztam, kiért éltem?“ kérdezte sokszor. Mintha költői munkássága nem lett volna elég jogosítvány egy életre, mintha nem adott volna nemzetének annyit, mint kevés elbeszélő költője, és szűkebb székely hazájának többet, mint akár-mely epíkusa.

Meghalt 1920. okt. 20-án. Boldogfalvi kúriájának kertjében, az egyik fenyves sarokban alusza örök álmát. Sirkövére halálában is hű hitvese, kinek egyetlen és örökös gondja ura emlékének ápolása, kivánságához képest ezt vésette: Az utolsó hegedős.

Mint ember, becsületére kényes, kötelességeiben pontos, fölfelé önérzetes, lefelé jószívü volt. Mint barát, kissé szenvedélyes, de odaadó egész az önfeláldozásig. Mint költő, zaklatott élete és rendszertelen életmódja mellett nem fejtett ki akkora munkásságot, amennyit tehetségétől méltán megvárhattunk volna, azonban legfőbb tervét, a hun mondakör eposzi földolgozását sikerült befejeznie s nekünk nem azon kell bánkódnunk, amit elmulasztott, hanem örülnünk kell annak, amit adott és kötelességünk, az igazsághoz hiven, elismerni költői alkotásainak érdemeit.

KISEBB KÖLTEMÉNYEI.

Fülöp Áron fiatalsága lírai versekben is elég termékeny volt. A 83—86. között kelteket ő maga összegyűjtötte, egy albumba zárta és „Sargavy Erzsébet úrhölgy ömagyságának, az ő áldott kis mamájának“, későbbi feleségének ajánlotta Szatmárt 1887. március 15-én (vélt születésnapján, a 26-ikon). A négy év terméseként 28 költemény van benne, ezek közt 3 ballada. A 80-as évekből maradt még 5 verse, a 90-esekből összesen csak 4, a 900-asból 8, és a 910-esből 2. Van még egy balladatöredéke, melynek keletkezését életrajzi adatok alapján 1905. és 10. közé tehetjük; ez balladáinak gyöngye, a Bodolai Márton. Az album mottójával együtt ez kerekén 50 darab. Ez az ötven vers külön kötetben is megjelent a költő halála után (1921. nyarán), a költő kívánsága szerint száz számozott példányban s ezeket özvegye barátai és jó emberei között osztotta szét.

Mi volt az oka, hogy szépen indult lírai költemése olyan hamar meggyérült, sőt mondhatni megszünt? (900-tól 910-ig egyetlen személyes élményű verse sincsen.) Hiszen az Új Nemzedék, Képes Csapládi Lapok, Koszoru, Ország-Világ, Fővárosi Lapok közölgették a verseit, hogy a vidékieket ne is említsük. Mégis, éppen verseiből az látszik, hogy megértés, külső méltánylás hiánya miatt némult el. Legjobban persze eposzainak elégtelen sikere fájhatott neki. Ezenkívül azonban hozzájárulhatott élete hánytatottsága, sorsának bizonytalansága is.

Elkeseredését mutatja és megkapó erővel rajzolja emlékkönyvének ajánló verse, a *Prológ*:

... nem a világnak
 Szántam és nem neki adom,
 — Ibolyát fednek lombok, árnyak --
 Szállj, kis könyvem, hát szabadon.

Menj, van egy érző sziv, fogékony lélek, hol
 szíves lesz a fogadtatásod. Mond el neki a bús regét
 a királyfiról, aki bár boldog volt a bércek alján, vándorútra kelt. Akkor kelt fel a nap, illat és dal kísért. Ez az illat és dal azonban egyre foszlott.

A fény kihalt, nincsen szövétnek — !
 Fent nincs ég, elsülyedt a föld
 S üvöltése törpének, rémnek,
 Ami egy végtelent betölt.

Volt — hol nem volt — szegény királyfin
 Az átok, a kín végtelen...
 Fakad-e dal, árad-e illat
 A völgy ölén, a bérceken?
 Ember lelkében él-e még hit?
 Szívben vágy, szeretet, remény?
 Ő nem kérd erről semmit, semmit,
 Ő csak kacag, — kacag szegény !

Ez a dacos kacagás, hol gúnyosabban, hol keserűbben, felcsendül már 85-ben a De profundis-okban, de visszhangzik élete későbbi korszakából is.

Ilyen hangulatu 1909-ből a *Válassz egy levélre*. Ez Ferenczi Jánosnak íródott, egykori pajtásának, aki Szatmár vármegye monográfiája számára életrajzi adatokat kért tőle.

Éltem, ahogy éltem.
 Irtam, amit irtam,
 S mert keserű könnyel
 Pár nótát elsírtam :
 Ha vétöttem azzal,
 Ne hányják szememre,
 Soh'se emlékezzék
 Senki a nevemre !

Az út szélén jártam,
 Senki sem vett észre.
 Temető szélére
 Megyek pihenésre,
 Egy korhadt fejfa sem
 Jelöli meg sírom, —
 Kell-e ennél bővebb
 Életrajzot írnom ! ?

Ezt a kifakadást papírra vetette, de nem küldte el. Ez a gesztus mutatja legjobban, milyen megvetést szenvedett közönség és irodalom iránt. Mert hogy — hála Istennek — csak szenvedte, férfikora estéjén megtérő munkakedve, a Csaba és Attila eposzok, valamint lirájának őszikéi mutatják.

Ifjúkori versei, balladáit és egyetlen tisztán bölcselő költeményét leszámítva, mind egyéniek. Ha csak egy-egy gondolat is az élmény, a személyéhez való kapcsolás majd mindenikben megvan. Világlátása sötét, de nem reménytelenül kétségbeesett, — mintha apró csillagok, Isten szemei, ragyognának át a „sötét felhőkben borongó“ éjszakán. Példázzák azt az örök törvényt, hogy előbb-utóbb minden út Hozzá vezet, de a szenvedése sokkal hamarabb, mint az örömeké. Majd minden ifju ember keresztül esik valami ilyen válságon. Alapja rendszeren az a csalódás, amit életbe lépésük okoz. Az iskolából magukkal hozott eszményeket nem találják meg a valóságban. Túlekedést látnak kenyérért és szerelemért, jóságnak, igazságnak, erkölcsnek lábbal taposását. Később megjuhádnak aztán. Belátják, hogy mégsem egészen rosszak az emberek, talán azt is, hogy ők maguk is el-elmaradónak az eszmények mögött. Ettől fogva több-kevesebb humorral vagy rezignációval szemlélik, sokszor biztos partról, a túlekedést; szinte azt mondtam, rezignációra emelkednek. Ez a megállapodás azonban már sokkal kevésbé érdekes, mint maga a fejlődés útja, mely személyenkint más-más és tévelygéseiben nagyon változatos lehet. Ami Fülöp Aront illeti, ő legszélsőségsébb hánykódásaiban is mindig hívő lélek maradt. Hogy erős volt megpróbáltatása, kitéréseinek ereje mutatja, hogy őszinte volt hite, arról vallásos hangulatu költeményeinek sokasága tanuskodik. De lássuk útját költeményeiben.

Első csalódását a szerelem okozza. Életrajzának és levelezésének megfelelő helyeire utalok, itten csak a költeményeket ismertetem. 1883-ból való az *Egy sír fog állani* című, melyben hiúsággal, léhasággal vádolja szerelmesét és megjósolja neki álmai beteltét, bár nem lesz köszönet benne.

Eljönnek, köréd gyűl egy hazug csoportba
Hajlongók, törvénytörők hízelgő csoportja.

S megnyílik a vásár: ki ad többet érte?
Nem szívet árulnak, annak nincsen ára, —
Egy leány eladó, nos kinek van pénze,
Hozzá cifra neve s magas családfája?
Megveheti bizton! — Ez lesz a te sorsod,
S e nehéz sors terhét szeretetlen hordod!

Egy sir fog állani egyedül, magába', —
Düledez, roskadoz, emberkéz nem védi.
Ha rá gondolsz egyszer porladt lakójára
S tán meglátogatod, mit felelsz, ha kérdi:
Boldogtalansága melyikünknek nagyobb?
Melyik kettőnk közül a szánandóbb halott?

Látnivaló, hogy első szerelmesétől, az Ellák Gizellájától búcsúzik. Tőle búcsúzik a *Karácsonyi énekben* is. Minden erős érzés, ha ideig-óráig is, teljesen eltölti a lelket. Hiszem, mondja benne, hogy az Isten minden bűnösnek megkegyelmez.

De hogy amíg rajongtam érted,
Kacagva lelkem összetépted:

— — — — —
Hogy e bűnöd megváltva légyen,
— Bár imádkozván esdve kérem,
Hogy megbocsáthassa az Isten: —
Óh ezt az egyet — nem hiszem.

Viszont, idővel a legerősebb fájdalom is meg-
enyhült s a régi érzés nyomán új támad. Következő
szerelme, a Pokomándy Mariska iránti, még boldog-
sága idején is alig zendíti meg az öröm húrjait. Ma-
riska egyszer írja is, hogy olvasta az újságban vala-
melyik De profundisát, de a hangja nagyon szomorú.
A költő azt feleli rá, hogy visszajára kell magyarázni.
Pedig magyarázni sem kell, hiszen a De profundis-ok
tárgya nem a szerelem, hanem a költészet, illetve az
áldatlan irodalmi viszonyok. De meg szerelme is csüg-
gesztő gondolatokat sugall. Azt érzi s éneklé meg a
Búcsú-ban (1885.), hogy vele, az ő szenvedélyes ter-
mészetével boldogtalanná kell lennie a leánynak
is, aki vele az életét összeköti.

Óh ne szeress, feledj el engemet!
 Lelked álmaít mért szónéd körém?
 Te csak derűt látsz, örök kék eget,
 Csak szívárványt a vihar föllegén,
 Mosolygó tündér játszadoz veled,
 Nyomán rózsát hajt tikkadó fővény,
 S hová hív, ott a boldogság terem, --
 Az ő hazája áldó szerelem.

Karomon oda nem jutnál soha!
 Hová én megyek: vadon rengeteg,
 Meredek nagy út, sziklák zord foka,
 Hol táncot jár a dúló fergeteg,
 Szünetlen csattog démon ostora,
 Mélységekből üvölt a szörnyeteg,
 És eget földet örök éj fedez, --
 Szeretlenség bús országa ez!...

Egyéni fájdalma és bölcselő kedve legszebben egyesül a *De profundis* sorozatban. Súlyos gondolatok nemes költői lendülettel. A gondolatokon pedig érzik, hogy a szíven jöttek keresztül, amint Nietzsche kívánja.

Az elsöben elmondja, hogy messze járt a világba', hányódott, mint a többi árva s közben minden kincse, vágya, reménye elveszett. De nem lázadt fel ezért az Úr ellen, söt

Múlton s jövőn kétségbe esve
 Biztattam, ki felényít veszte
 És buzdítám a csüggedőt,
 Védve, akit sárral dobáltak,
 Kiíttam mérgét a pohárnak
 S nem hajték főt a gáncs előtt.

Mert benned biztam, ki örök vagy,
 Hogy támad majd az éj fölött nap,
 Fényével ködöt oszlató,
 S ki az eszméért küzdve harcolt,
 Megnyeri a nehéz, nagy harcot,
 Mert az igaz — mindenható.

De látom, a harc dőre, kába,
 Alvófélben a hit világa,
 A por s a rög, hajh, eltemet!
 Óh gyujts világot, csak egy kis fényt,
 Melynél utat kezdhessek ismét
 S amely megmentsé lelkemet!

Szóval hitetlenségében is hitért könyörög és reménytelensége vak éjjelén is van egy végső reménye, az Isten.

A II. számúban dicsőségvágyáról beszél, mely szédítő magasságba vonta. Meredek hegyen törtetett fölfelé. Mikor már-már a tetőre ért, látatlan a ködből sátán toppant elébe s megmutatta neki, mi van oda-
fönt a Parnassus tetején. Önérdék, kölcsönérdék.

Nézd amott egyik kör — ez a legmagossa —
Az ígét, az eszmét, mely lábbal tapossa,
Mely előtt akinek ihlet adott szárnyat,
Nincs annak irgalom, nincs annak bocsánat!

Itt a kinek vágya alkotva akarni,
Kereszt halálával kell annak meghalni
S ha halállal halván eget kér magának:
Ólóké az érdem, hogy a holt feltámadt.

— — — — —
De ne habozz, lépj be, hajtsd a fejed földig,
Magasztald a törpét, a rögöt, a földit,
Al gögös nagyságnak légy tömjénezője,
Alkotás típrója, érdem temetője!

Tán ezek a gondolatok írótak leginkább a szíve vérével, hoztak onnat legtöbb keserűséget magukkal. Kár, hogy egy nem is új, de ép kéznél levő kép kedvéért az előbbi képet mással cseréli föl. Ki addig hegyre mászott, most — megtérve — hajó lett, a sors árjának küzködő hajója.

Legszebb a III. Mintha csillapodott volna a fájdalma, tisztultabb és általánosabb lett eszme és kifejezés. Mintha a legszerencsésebb időpontot választotta volna a megírására: már lehiggadt az érzések salakja, de az érzelem még semmit sem veszített erejéből. Milyen szép volt remélni, hinni, igazért, szentért démonokkal csatázni! Milyen szomorú volt látni, hogy érte gúny és kacaj a bér.

Kit képére teremté Isten,
A porba dobta önmagát,
Lelkének égi fénye nincsen,
De köd üli szívét, agyát,
Testvér testvérét megtagadja
A koncert, mit érdek vetett,

Az oltár pénzből van rakatva,
Templomodban, óh szeretet!

A mélységből kiáltok hozzád,
Úr világ és idő felett,
Világosítsd meg rajtam orcád
S emelj magadhoz engemet,
Álmat, hogy mit se lássak többé,
Oh küldj egedből, küldj te le,
Míg lelke pokolba nem dönté
A kárhozatnak fegyvere!

A vers akkor szép, ha nagy mélységekből nagy magasságokig emelkedik. Ilyen ez is. — De mintha legtisztultabb felfogásra az *Amikor születtem* (85.) kezdetüben és címüben emelkednék, és a maga sorsának predestináltságában mintha legmélyebbről is törne fel a fájdalom. Ezt is nyugodtan a *De profudisok közé* számíthatjuk, hiszen a *Szamosban* (1887. május 22.) ilyen címmel tette közzé a költő maga. — Az átok megleste születése percét s megátkozta a gyermeket, hogy koporsója zártáig sohase legyen boldog. Halála órájában újra el fog jönni, hogy a túlvilági életét is megrontsa. Betelt s be fog telni... Hanem Isten egy sugárt derített reá, s éjjele mindjárt hajnalhasadásba olvadt. A költészet sugára ez.

Oh dühöngő átok nehéz súlya, terhe,
Gyehenna lángjának égető tűznyelve,
Temess, tiporj, égess — csak maradj meg nekem
Az én Istenemtől, te egy örökségem.

Palágyi a Petőfi képzeletét dinamikusnak nevezi, mert az ellentétek szembeállításával fokoz. Ugyanezt teszi itten Fülöp Áron is. Ez a vers egyben példája annak, milyen biztos érzéke volt Fülöp Áronnak a szerkezet iránt és milyen kifejező ereje volt nyelvének. A költészet (és minden művészet) boldogító áldását ilyen erővel és mégis egyénien, nem tudom, hogy más költő kifejezte volna.

A *Nappal bolyongva* (84.) szintén élete egyik átkáról szól, mely a szülői házat pusztítja. Pedig itt remélt egykor hányódásai végén boldogságot. — Magát siratja a *Halottak napján* címüben (85.). A mécsék lángjának búvköréből a hit angyala lép elő, hír-

detvén az isteni szózatot: Feltámadunk! Neki azonban ez sem adhat vigaszt, az ő halottainak örök az éjszakája:

Vágyam, szerelmem, ifjuságom:
Halottaím — pihenjétek!

Ilyen külsőleg vallásos alkalmakra irt költeményei még a *Karácsony-est* (85.), *Szilveszter-éjjelen* (85.) és az *Új évhez* (86.), de ezekben is személyes fájdalomra kér szót. Lendületes és mindíg hatásos ifjkorának egyetlen ünnepi ódája, az *Oh, tetőzzétek be a templomot!* Ez a templom a szatmári, akkor még csonka, református gimnázium volt, ennek a kiépítésére buzdít benne. Igazi ódái hév csap meg belőle.

A *Réka sírján* című (83.) hatásos ellentétekben állítja egymás mellé a világverő Attilát és a magát feláldozó hitvest, Rékát. Ez az utolsó szakasza:

Szerény ibolya és a büszke tölgy,
Egymás mellett parány és óriás,
Világverő hős és egy gyöngé hölgy
Hogy egy legyen: mily isteni varázs!
De ha eggyé lett dicsőség s erény,
Sötét vak éjet ha átszó a fény,
Villám s oltártűz eggyé olvadott:
Ki mondaná meg, melyik volt nagyobb?!

A Réka erdejében a vargyas—oklándi úthoz közel van egy sütökemence nagyságu fekete sima felületű kötömb, melyet a hagyomány a Réka sírkövének tart. Ez adhatta a külső alkalmat a vers megírására. Csudálatos, hogy ezt a versét nem illesztette bele Attila című eposzába, pedig a Réka temetésén jól szájába adhatta volna egy öreg lantosnak.

A szülőföld ihlette *Otthon* (83.) és *Székelyföldön* (83.) című versei megírására. Annak ez a csattanója: Minden a régi, az a kis lány is — hej, ha ő, a költő is újra az lehetne, aki volt. Ennek a gondolata mélyebb: Fogadja újra kebelére hazája s talán „üdv leendő majd, ami fáj“. Az érzések melegsége, frissesége nem tagadható meg a verstől, de — mint egyebütt is rendszeren — Fülöp Aronnak még egy gondolat is kellett, hogy a verset megírásra érdemesnek ítélje. Ez pedig az, hogy a régi szenvedés jóleső emlékké ny-

hülhet nemcsak idővel, hanem másféle jóérzés mellett is.

A *Székely nóták* (83.) öt darabja tudatos népdalkísérletek. Élményből is fakadhattak, de olyan általános érzést fejeznek ki, hogy akárki eldandolhatja. Éppen ezáltal válnak népdallá. Az öt nóta némi ciklussá kerekedik. Az I. megüti a hangot: az a kis lány csak úgy játszott szívével! A II. talán lágyabb, szentimentálisabb, mint a magyar népdal, egy kicsit heinei, de nagyon kedves.

A III. nagyon ügyes szükítve fokozás:

Az Olt mente téres róna —
Hejh, ha az az enyém volna!
Nem is kellene egészen,
Meggférnénk egy kicsi részen.

Kicsi részén a rónának,
Kis kertjében a rózsámnak,
Kis kert egyik szögletében,
Galambomnak az ölében!

A IV. megint sikerült és jellemző szerzőjére is, meg jól áll a magyar legénynek is, akinek szájába van adva:

Azt beszélük falu hosszát,
Hogy én vágyok a legrosszabb,
Menyecskéket bolondító,
Leányokat szomorító.

Ne higgy, rózsám, bármit szólnak,
Irigy nyelvnek, hazug szónak:
— Lám, búzát ver a madár is —
Jobb vagyok én a jónál is!

Az ember tán azt várná, hogy a legény nem lesz szerénytelen s beéri ennyivel is: nem vagyok éppen olyan fekete, mint amilyennek festenek, — de az első meglepődés után mindjárt érzi, hogy ez a hetykeség, ez a fiatalos önbizalom jól áll a magyar legénynek és nem is szokatlan jellemvonása népünknek. Csattanós és kedves.

Az V-ben egy kis madár azt kesergí, hogy csalják a leányok. De te, galambom, ne értsd, meg e vádat: nem neked, hanem az anyádnak szól:

Miatta lettél te
Hűtelen én hozzám;
Ha *anyád* nem volna,
Bizony megátkoznám.

Látjuk ez ismertetésből, hogy Fülöp Áronnak széles skálája volt: szerelmes vers, bölcselő ének, vallásos költemény, szónoki páthosz, igazi érzésű óda, könnyed hangulat és keresetlen népdal egyaránt megcsendül rajta, balladáiról most nem is szólva. És ez a hangsor szélesedik munkássága második szakában egy-két gyermekverssel és mélyül: a lélek bensőbb rétegei felé.

Későbbi verseinek ismertetését a Pokomándy Mariska emlékére írott verssel illendő kezdenünk. 1895-ben a hódmezővásárhelyi árvízkarosultak javára egy Vigasz című emlékkönyvet adtak ki s költőnket is felszólították, hogy valamit írjon belé. Egykori mátkájától búcsúzik el benne, aki időközben mással váltott jegyet és menyasszony korában meghalt. Aki boldogsága idején nem talált hangot érzelmeire, most rövid nyolc sorban fájdalomnak megrendítő kifejezést ad.

Olyan közel hozzá, olyan messze tőle
Én e sivár földön, ő a temetőbe',
Én e süket zajban, ő az örök csendben,
Én síralom völgyén, ő csillagos mennyben;
E roppant távolság, ez a külön két út,
Ha majd egybe olvad, ha majd együvé fut,
Találunk-e vigaszt, balzsamot sebünkre,
A tulsó világon egymásra lelünk-e?

Időrendben két, illetőleg három gyermekvers következik: az *Árpád*, *Anti*, a *Brekeke úr és Kuratty néne*, és ide lehet számítani a *Keleti történet*-et is. Pestí élete első tiz évének termése ez.

Árpád, *Anti* (95.) könnyed verseike. A Paál Árpád két nagyobb fiával való gyakori kötekedésének emléke. Az *Én Ujságomban* jelent meg.

A *Brekeke úr és Kuratty nénének* (96.) története van. Fülöp Áron megszorult egyszer pénz dolgában (mint annyiszor már) és Pósatól előleget kért. Pósa előleget nem adott, utalván arra, hogy ezekkel a lelketlen kiadókkal nem lehet okosan beszélni, hanem

maga segítette ki pillanatnyi kölcsönnel. Cserében azonban ígéretét vette, hogy egy meglevő kliséhez, két tóba ugrani készülő békához, *hazafias* verset fog írni. A békák feltartott kezét szerzőnk imádkozásnak vette. A vers arról szól, hogyan akart Brekeke úr, mert aznap bal lábbal kelt fel, kivándorolni Amerikába. Felkerekedett hát hitestársával együtt, de egy gólyamadár üldözöbe vette őket s alígon-alig tudtak egér komához a lyukba bebujni előle. Ott nagy lakomában volt ugyan részük, hanem azért onnat sietve visszatértek tőhazájukba.

A két béka haza érve
 Kiállott a tó szélére;
 Örömben hálálkodtak,
 Békamódra imádkoztak
 S kuruttyolva kikiálták:
 Sehonnai halálíg,
 Magyarország szép földéről
 Más országba ki vágyik!

Hogy milyen hatással van ez a vers a gyermeklélekre, arra egy jellemző apróságot mondott el a költő felesége. Egy anyjával látogatóban járó leánynak elszavalta Aron bácsi Brekeke úrék történetét. A gyerek egy-két hét múlva a tárlaton meglátja Fülöp Aronnak Istók János által mintázott mellszobrát és felkiált: Ni, Brekeke bácsi!

A *Keleti történet* leányoknak való szavaló vers az imádság értékéről. A Magyar Lányokban jelent meg (95. dec. 1.). Egy király összehívta országa bölcseit, adjanak tanácsot, hogyan tehetné boldoggá egyetlen örökösét, leányunokáját. A papok előbb áldoznak és jelt könyörögnek rá Istentől, melyik tanács fog neki tetszeni. Hatalmat, kincset hiába ajánlanak, az ég nem adja tetszése jelét. „Tanítsd, királyom, imádkozni őt, — mond a harmadik — s a kék égre fent egy csillag tündökölve megjelent...”

Férfikora lirájának legszemélyesebb gyöngyei a *Sötét órák*. Gyöngyöknek mondhatók, mert a legszembek és személyes gyöngyöknek, mert a költő úgy izzadta ki fájdalommal magából, mint a csiga a gyöngyöt. Nagy belső válságoknak, szenvedélyeknek és csalódásoknak a gyümölcsei ezek. A Karszt sziklái

között írta őket, ezek sugják neki (I.), hogy „nagy bolondság születni, élni, s bizony bolond — aki szeret“. — A II.-at közlöm :

Kérdezik a sziklák: szegény beteg ember,
Vergődő sziveddel mit keressz közöttünk?
Dal itt nem vigasztal, lomb enyhet nem adhat,
Itt csak a vihar dúl, rombol, tördel, szakgat —
— Szenvedni születünk!

Büszke, dacos sziklák, ide azért jöttem,
Amikor a vihar átcsapott fölöttem:
Tanuljon a szívem büszke, dacos lenni,
Sohase szeretni, sohase feledni —
— Szenvedni születtem!

Ilyen hibátlan a III. is. A jóságát persze nem formaművészetének biztonsága, hanem érzelmeinek átfűtöttsége adja meg. Formája, nagy biztonsága mellett is, nagyon egyszerű, fiatalkori lírájával szemben leegyszerűsített. Csak a szükségeset mondja el, nem páthosszal, de jól. Más a technikája, szerintem haladottabb.

A IV. versike szívéről szól. Kis csónakával gyöngyöt keresni járt a zúgó tengeren. „Kis csónakom, szegény szívem te — Im elsülyesztelek: A mi számunkra nem teremnek Gyöngyöt a tengerek.“

Az V. megint képet használ a mondanivalója megérzékitésére. Azt hitte, az idő kitorli kedvese emlékét. „Nem, — az idő rideg sirásó, Csak dúlja szívemet S emlékeddel oda minden nap Mélyebben eltemet“.

A legszebb nekem a VI. Tán legmélyebbről fakadó.

Ti hangos, lármás ajkak,
Ti ujjongó szívek,
A zajnak, nevetésnek
Többé már nem hiszek.

Az ajk csak akkor igaz,
Ha néma, hangtalan,
S csak az a szív öszinte,
Amelynek gyásza van.

Ezt a versciklust felolvasták a Petőfi Társaság 1900. május havi ülésén. Meleg elismerésben volt a

költőnek része. Egy pillanatra azt hiszi (mint feleségének írott egyik levele tanúsítja), hogy újra megtalálta lírai hangját. Sajnos, ez az érzése csalóka volt.

Két ódáját kell még említeni: az *Orbán Balázs sirjánál* és az *Epilógus* címűt. Mind a kettőt felszólításra írta: azt az 1911. szept. 8-án tartott emlékünnepeyre, ezt a székelyudvarhelyi ref. kollégium új épületének felavatására 1913-ban. Az Orbán Balázsénak lendülete és mélysége van. De talán még így sem éri el ifjúkori ódájának, az *Oh, tetőzzétek be a templomot* címűnek szárnyaló erejét. Viszont sokkal érettebb, gondosabb.

* * *

Mielőtt kisebb költeményeinek ismertetését befejeznök, balladáiról kell még szólanunk. Ilyen van ifjúkorából három (meg egy töredék, a *Zerinda* átka) és egy a későbbi évekből.

Az *Aranyhaju Firtos* (84.) az udvarhelymegyei Firtos hegyhez fűződő mondák szerint Firtost tündérnek veszi. De a ballada leleménye önálló, legalább erről a mondáról sem Kövári László, sem Orbán Balázs nem tud. (Később a Csaba jegyzetei között az Ipolyi Magyar mythológiájára is hivatkozik, de mindezekből a forrásokból csak annyit vehetett, hogy Firtos jó tündér volt. más szóval a Csaba eposz Firtos regéje is saját leleménye.) Nem vett a mondából egyebet a tündér nevénel. — Firtos elszereti a Fazekas Aniska kedvesét. Aniska kuruzslóhoz megy, a vén Riska banyához s ez ki is olvassa a forraló hétszinű lángjából, hogy szeretőjét a tündér kerítette karjai közé, többet nem is szerezheti vissza, azonban élete feláldozásával bosszut állhat rajta.

Hanem ha akadna földi ember olyan,
Élettel, halállal aki ne gondoljon
S éjfélkor kimenne bosszut állni érted,
Atlépné a büvkört, honnan ki nem léphet,
Hol kire jót mondnak, meg vagyon az mondva,
Akit megátkoznak, az átok megfogja —
Aranyhaju Firtos, de nagyon megbánnád,
Meg is megfizetnéd csábításod árát!

Fazekas Aniska csak kiténtorog a kunyhóból.

Mikor azonban férjhez akarják erőltetni, az esküvője előtt cselekvésre szánja el magát. Kimegyen a Firtos hegy tetejére s ott a holdvilágban meglátja hűtlen szeretőjét, amint most is a tündérrel ölelkezik. Belép a bűvkörbe :

Elcsábított hűtlen, — neked — jót kívánok!
Te csábító tündér, fogjon meg az átok,

Aztán holtan rogy össze.

Éjjel ha látjátok tüzes lidérc futtát,
Ne tudakozzatok kósza vándorújtát,
Ne is sajnáljátok, meg se is szánjátok:
A csábító tündért megfogta az átok...

Lelektanilag helytálló történet. Különösen megkapó az a fejlesztés, hogy a szegény leány nem mindjárt, hanem csak egy újabb indíték után, a kényszerű házasság előtt szánja rá magát a halálos bosszura. A legszebb persze az a lelki vonás Aniskában, hogy hűtlen kedvesének még érte szenvedett halálában is jót kíván.

A *Nyilhúzás* címűben (84.) a pogányság és kereszttyénség idejéből kapunk megrázó, de eléggé és meg nem okolt történetet. Ferenczi István, a bágyi vár ura, győzedelmi tort ül, hogy a krisztusfélöket megfutamtották. Ittas fővel, beszámíthatatlan ötletből Hadur dicsőségére keresztre is feszített egyet, azt, akire a sors majd esni fog. Fiának a nyilát húzzák ki. Megdöbben, de nem enged: Kimondott szó törvény. De mélységet tár fel az apa lelkéből az a rögeszmévé fajult konokság, mellyel fiát visszavárja:

Mert megjön bizonytal, feltamad ő váltig,
Ki egy új Krisztus, rajt nem tesz túl a másik,
S Hadur sem engedé a sarjat kivészni,
Nem hogy ő legyen az utolsó Ferenczi!

S várta harmadnapra s várta míg meg nem halt. Sőt még ma is éjszakánkint valami nagy zokogó búgás veri fel az erdőt...

Ellene lehetne vetni, hogy egy ősi pogány főurnak más nevet is adhatott volna, hiszen Ferenc is, István is kereszttyén név: azonban ez nem zavarja a költemény élvezetét. De talán komolyan kifogásolható,

hogy krisztusjátszásra nem a keresztyén foglyok, hanem a saját hitfelei közül választ embert, mert fia nem a keresztyén foglyok közül került ki, hanem a „Had-urt félo népnek drága szemefényé“ volt. — Ugyanezt a motívumot az Aladárba is átvette; itt az összeközös kevésbé erős, de a lélektani valószínűtlensége is elenyészik.

Legművészibb formájú balladája a *Boszorkány-üdvözülés* (86.). Zetelaki Zádor, a galambösz várur azon tépelődik és indul haragra, hogy miért nem akarja leánya büszke Székelyország legszebbik vitézét, a ravóban fiát.*) Kuruzslót hivat, hogy ez derítse ki, kit szeret a lánya. Riska asszony meggyújtja a boszorkánytűzet, aztán csak néz hosszan, meiedőn a lángba: Nincs hatalom nyitnom zárat eme titkon: kit szeret a lányod. Zádor előbb három falut ígér, majd darabokba vágatással fenyegeti. Erre már Riska is kitör: Hanem azt a titkot sohasem szorítod, soha ez ajakra! Mire a fáradt nap pihenőre tért, meghalt a boszorkány ezerszeres kinnal. S mikor a hold ébredt, a nyájas kelésű, egy karcsu magas pásztor jött el a sírjához, hogy megsírassa az ő édes anyját.

Fenn pedig a várban, zetelaki várban
Titkos ajtó fordul,
Büszke várúr lánya éjjeli homályban
Azon el-kifordul,
Liliom hajlása szellő lebbenésre,
Párja után vágyó galamb repülése,
Szerelmes virágra sugár illanása --
Olyan a menése.

S lenn a lankás aljban, a gyászoló völgyben
Kénosi hegy alján,
Szomorú pásztornak felszárad a könnye,
Arcája sem halvány,
Két lélek egygé lesz csókba' ölelésbe',
A pokol beolvad a mennyei fénybe --
Ez egy boszorkánynak, egy édes anyának
Megüdvözülése!

*) A több helyt használt ravóban a Csiki Székely Krónika rabonbánjának felel meg. Ravó (Döbrentei-kódex = exactor) és rovó (Molnár Albert szótára = praefectus tributorum) a régiségben többször előfordul. Fülöp a rovóbánt a rabonbánnal az Ipolyi Magyar Mythológiája alapján kapcsolta össze (lásd rovás és rabonbán címszókat).

Felépítésében nincs hézag, a helyzet drámai, gyorsan kifejlődő, az érzések rajza igaz. A boszorkány halála tudatos önfeláldozás, a legnagyobb, legnemesebb lelki tusa. Szerkezetében a titok végére tartogatása természetes, a befejezése pedig költői, ami a hatást teljessé teszi.

Egészen más természetű utolsó balladája, a 900-as évek közepéről való *Bodolai Márton*. Nem a külső helyzet kényszerítő többé, hanem a belső: lelkiismeretének súlya alatt roskad össze a hős. Az egész ballada nem más, mint Bodolainak líraian mozgalmos magánbeszéde, mely azonban tépelődő lelkének úgy tűnik fel, mintha a külső világ perlekedne vele. A természetnek ez a bevonása magas művészettel van megcsinálva. — Bodolai hajnaltájt felkél, puskát vesz a vállára. Feleségének azt adja okul, a medvére megy, mely zavarja a nyáját. De az erdön át szeretőjéhez viszen útja, kiért hitvesét el akarja hagyni. Aztán fenyves, hold, kelő nap, majd amint éled a reggel: gerlicemadár, csacska rigó és kősza bagoly, mind beleszólnak a vitába, mely azzal végződik, hogy remegő vállán a fegyver megmozdul. . . .

Itt szakadt meg a költemény. Endrődi szóval és írásban váltig biztatta, csinálja meg már, mert ő akarja a Kisfaludy-Társaságban bemutatni. Utolsó levelében is intí, fejezze be már azt a Bodolai Mártont, mert „a sir közel, sietni kell“. (Két évvel ezután mindketten, csaknem egyidőben, meghaltak.) Mégis csak a legutolsó hetekből, reszkető kézzel egy papírdarabra vetve maradt ránk két sor, mely a költő feleségének tudomása szerint a Bodolai befejezése lett volna:

Hahotáz sírjánál gúnyos világ szája:
Gyáva öngyilkos lett, gyehennára vála.

Ezzel a két sorral kétségtelenül be van fejezve. Akadhatnak olyanok, akik hiánytalannak is érzik a verset. Én hézagossnak tartom, de így is érthetőnek. És hézagoss voltában is elsörendű költői alkotásnak.

Kisebb költeményeinek ismertetése után próbáljuk megkeresni lirája legjellemzőbb sajátosságait. Éppen lírai verseknél ez a legnehezebb. Mint a virágnak, a versnek is minden szépsége oda lesz, ha az ember durva ujjakkal szétszedi. Mégis, a botanikus is szétszedi a virágokat, mert csak így láthat bele alkotásába, titkaiba. Vagy más képpel: Most, hogy a kész műveket láttuk, próbáljunk meg betekinteni műhelyébe s munka közben lesni meg a költőt.

Van egy félbemaradt verse. Pokomándy Mariskának írja egyik levelében (86. VI. 17.):

Oh ez az arc, oh ez a homlok
Nem ismeretlen én előttem,
Éjek árnya ha reám omlott,
Merengve rajt álomba szőttem,
S ott volt az ébredő mosolyba,
Mely egy sötét világra fényt vet —
Ha sohase láttalak volna,
Mégis téged szeretnék.

Azután néhány sor gondolatjel s ez a két sor:

Ha az enyém sohasem lész is,
Téged szeretlek mindörökké.

Kezdetben volt az élmény, az a ráeszmélés, hogy kedvese arcának részleteit más nőkn is felfedezni véli. Most jön az élmény megtermékenyítése (a R. M. Werner-féle Befruchtung; úgy érzem, hogy a lírában Werner hatolt legmélyebbre, azért nagyjából az ő terminológiáját és megállapításait használom): ez az a folyamat, mely az élményből csiraképes magot, versnek való motívumot formál. Itten ez a következő két gondolatból áll: 1. biztosan már születve úgy születtem, hogy ezek a vonások tessenek: nekem voltál teremtvé, még mielőtt láttalak volna, 2. így tehát nem is szerethetek soha mást, még ha soha az enyém nem leszel is. A két gondolat egymást kiegészíti azáltal, hogy a második az elsőnek folytatása, következménye, vagyis másképpen: Fülöp Aron (ezuttal következményeiben, máskor ellentéteiben) végig gondolja a gondolatot. Ez az eljárás elsősorban logikai művelet: innen a szónoki hatás, de mert érzésből fakad az élmény; költői hatása is van.

Ezuttal is, mint rendesen, ez a gondolatpár megszabja a költeménynek elejét, végét, esetleg egész menetét. Így adódik a szkéma, melyet aztán ki kell tölteni. Fülöpnél ez a kitöltés fiatalkorában bővebb volt: sokszinű, részletező, gazdagabb dikcióju, férfikorában szűkebb szavu: válogatottabb, gazdaságosabb, művészebb. De ez a kitöltés sem egészen lebecsülni való munka. Geibel pl. így nyilatkozik róla: „Das Merkmal des wahren Dichters ist die Fähigkeit zu korrigieren. Hübsche poetische Einfälle hat auch der Dilettant... Diese Fähigkeit, dem ganzen Gedicht die künstlerische Abrundung zu geben, unterscheidet den wirklichen Poeten vom Dilettanten. Und ohne diese strenge, ernste Arbeit am eigenen Werke bleibt auch der Reichstbe-gabte am letzten Ende in seiner Kunst ein Stümper.“ (Idézi R. M. Werner, *Lyrik und Lyriker*, 375 l.)

Azonban a versnek nemcsak ez az egyfelesége van Fülöp Aronnál sem. Ez csak a leggyakoribb fajta, a rája jellemző, a nála sajátos. Tudjuk, hogy általában két nagy fajtája van a verseknek, aszerint, hogy az érzéseket gondolatokkal vagy képekkel fejezik-e ki. Fülöp gondolati költő volt. Verseinek technikája pedig a biztosan előrehaladó fokozás. De elég gyakran nyúl mondanivalója megérzékitésére képekhez is. A képek között három fő fajtát látok: a hasonlatot, a metaforát és a szimbolumot. Leggyakrabban találkozunk nála a megszemélyesítéssel, mint az átvitel (metafóra) egyik alakjával. Ilyen, mikor magát királyfinak mondja (Prológ), mikor szivéről, mint szegény árva gyermekről beszél, mikor halottai képében siratja el szerelmét és ifjúságát, mikor csónakát (szívét) elsülyeszti, midőn az idő rideg sírásó módjára ássa mind mélyebbre hűtlen kedvese emlékét szívébe. A részletekben halmozott képeket nem is kívánom sorra venni: itt csak a költő eljárásának főbb formáit akartam megjelölni.

De hogy e téren is széles skálája lett volna, mutatja egy-két hangulatot lehelő költeménye, mint amilyen a Székely nóták közül a II., vagy a Sötét órák közül a III. számú. (Mindakettőt idéztük.) Hangulatnak nevezem azt a lelkiállapotot, mely többféle elem-ből áll, ki nem formálódott sejtelmes érzést fejez ki.

Ennek legszebb példája mindjárt költői pályafutása elejéről az *Őszi este* (1883.).

Őszi este, csendes alkony —
Némán ülök a tóparton,
Szomorú fű lombja hull rám,
Altató dalt zsong a hullám.

Fejemet kezembe hajtom;
Lassu szellő susog halkon:
Sok itt a kín, sok a bánat, —
A fáradtnak ágyat, ágyat!

Körülöttem táncot járnak
Ismeretlen siri árnyak,
Susogva az elmúlásról,
Földi üdvről, boldogságról.

De im amott egy kis visszfény,
Egy csillag a tó sík tükrén
Most elhal, majd újra éled —
— Tovább, tovább, csüggedt lélek...

Ez a vers aranyjánosi értelemben vett egyik legépebb verse. Engem a Tompa Őszi lombnak hervadása kezdetű híres versére emlékeztet, de mintha csüggedésből és reménységéből alkotott sejtelmes befejezésével még művészebb volna. Bizonyítja egyben, hogy költőnknek ilyen fajta versekhez is lett volna tehetsége, ha a költészetet általában s a lírát különösen éppen kibontakozása után el nem hanyagolja.

* * *

Ez után az analitikus elemzés után szintetikus úton újra össze kellene raknom Fülöp Aronnak, a lírikusnak képét. Ezt a Kisebb költemények megjelenésekor elhangzott bírálatok nálamnál jobban elvégezték.

Kristóf György ezt mondja róla (Ellenzék: 1921. szept. 23.): „Fülöp Aron úgy érezte, hogy ha életközlményei kedvezőbbek volnának, többet, szebbet s nagyobbbat tudna teremteni... Kivált ifjúkori verseiben panaszködik sokat és elkeseredetten az élet mostohaságai iránt. Am a panasz és elkeseredés felharsanó árja mindig átömlik a hitnek, a szépségnek, a jósnak, az istenség eszméjének biztató és tökéletes vilá-

gába. Innen van, hogy legzordonabb, leglesujtottabb kedélyállapotában is, rengeteg vadonban, zúgó vihar futtán is megmaradt lelkében az erős vágy: előre, tovább. Egyéniségének ez a vonása a lélek gazdagságára mutat s arra, hogy az élet romlottságánál az eszmények világát mindig jobban látta, hogy a nemes idealizmus lelkének soha meg nem ingó alaptermészete volt.

„Fülöp Áron panaszkodása semmiképpen sem divat. Tudniillik a mult század második felében a lírikus költők Byron hatására szinte divatszerűen panaszkodnak a sors, a világ, az emberek ellen. Fülöpnél az elkeseredés oka nem valamely irodalmi divat, hanem életkörülményeiből fakadó nyers való. Kedvezőbb környezetben, szerencsésebb összeköttetések által bizonyára nagyobb hatást gyakorolt volna. De szerény egyénisége s hivatali állása egyként visszatartotta a divattól s az irodalmi cottériáktól is. — Elszigetelődött. S érezte, hogy ez az elszigetelődés műveire is bénítólag hat. Innen panaszkodása. De világgyűlölet, embermegvetés sehol sem található költeményeiben. Ellenkezőleg: a legsötétebb percekre is biztató fénnel dereng a hasadó hajnal. — Ez nem divat, nem byronizmus. Ez az egészséges és magabizó költői lélek eredeti és természetes viselkedése a nemszeretem napok között.

„Egyáltalán, ha irodalmi hatásokat keresünk, csak kettőt nevezhetünk meg. Az egyik Arany János, a másik a nép és pedig a székely népköltészet. Ez utóbbi népdalszerű kisebb költeményein ismerhető fel (Székely nóták, Székelyföldön), a forma, a képek, a hasonlatok az udvarhely- és marosszéki ma is divatos népelemekre emlékeztetnek. De elbeszélő költeményeinek tartalma is Udvarhelyszék felé mutat. (Réka sirján, Aranyhajú Firtos, Nyílhuzás, Boszorkányüdvözülés, Bodolai Márton.)

„Fülöp Áron nem hiába irt négy nagy eposzt. Elbeszélő költeményeiben csakugyan sokkal több az erő, a színesség, mint lírájában. Ezekben otthonosabban hömpölyög a szó, gondolati nyelve világos és mégis tömör, sőt sokszor eredetien merész költői beszéd. Úgy rohan, úgy zúg, mint sodró hegyi patak. Különösen a Bodolai Márton című balladás elbeszélés ereje megkapó. Sajnálni lehet, hogy Fülöp Áron nem tett több és állandó kísérletet a kurtább lélekzetű epicum

művelésében. Úgy érzem, hogy e téren maradandó műveket tudott volna alkotni. A gyűjteménynek ilyen fajtájú kevés darabja határozottan becses és értéket jelent.“

Walter Gyula így ír róla (Pásztortűz, 1921. II. 438. l.): „Fülöp Áron igaz, meleg kedélye, közvetlen hangja, formás nyelve, szemléletes leírásai, lendületes dikciója, meditációs lelke a líra terén is érdemes alkotásokat termelt. Az bizonyos, hogy nem oly kiforrt és egész műveket, mint eposzai. De ez érthető is.

„Fülöp Áronnál az áradó hev, gondolat és érzés nem tud szűk keretet szabni magának, a kis lírai formákat szétteri, szélés, epikus terjeszkedést kíván. Különben sem formaművész, a technika mesterfogásaiban sem nagyon otthonos, gondolatait sem csiszolja, hanem azokkal a maguk eredendő erejében, szépségében akar hatni. De idealista, hívő, rajongó lélek, aki a költészetet oltárnak tekinti. És ez újból csak elismerésre késztet. Olyan hang ez, amely a ma lírájából sajnálatosan igen-igen hiányzik.

„A versek különben váltakozó értékűek. A fiatalokriakban népdalszerű sorok, strófák, naív kísérletező hangok ütnek meg a fület, olykor Arany János reminiscenciák is. De itt-ott megkap a lendület, szívbe markol a meleg, bensőséges, természetes érzés, szárnyra vesz az erős gondolat, amely a formai tapogatózásokat is felejteti. Az epikus már itt is jelentkezik. És pedig igen erőteljesen. Aranyhaju Firtosa, a Nyílhúzás, Zerinda átka (bár töredék) s a Boszorkány-üdvözülés drámai elevenségű, lendületes alkotások, a termésnek legjava.

„A későbbi versekben mélyé, egyénivé válik a költő hangja. Pedig itt sokféle tónusúak e költemények. Gyermeekversei csupa frissesség, közvetlenség és jóízűség. E nemből a legjobbak közül valók. Sötét órák ciklusa rokonszenves, emberi és őszinte rezignáció hajtása. Orbán Balázs messze túlnő az alkalmosságú megszokott termékein. Bodolai Mártonja pedig valódi drágakő. Így töredék alakjában is Arany balladáit mellé állítható.

„Mindenkép érdemes volt tehát a lírikus Fülöp Áront is megismerni az epikus mellett...“

